

[B] **EEN RANDVERSCHIJNSEL. DE NEDERLANDSE
MACHT OVERZEE VAN 1600 TOT 1800**

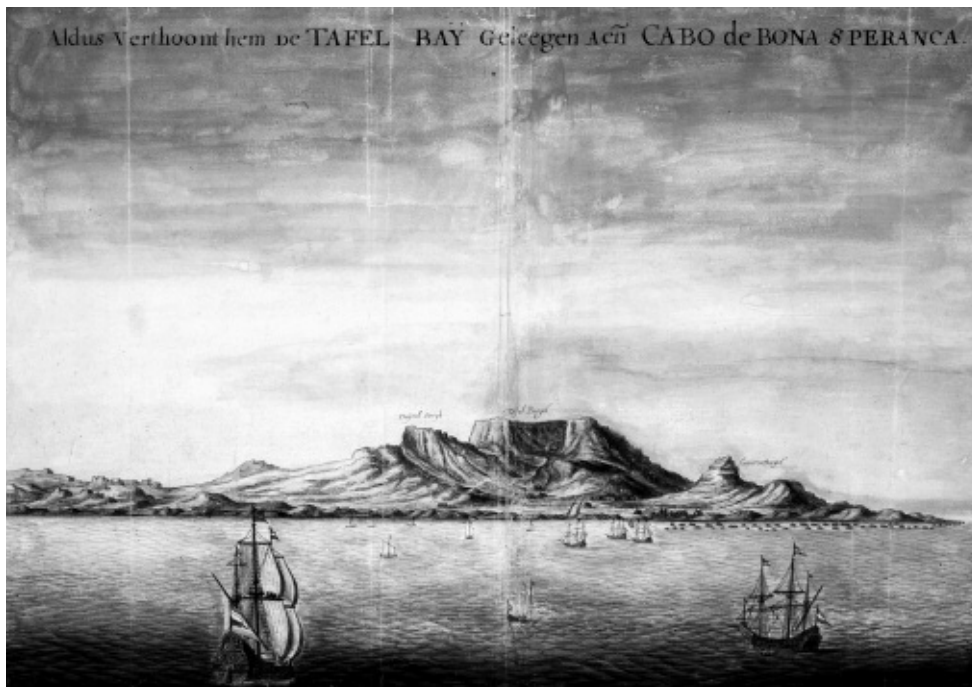
Een getergde Jan Peter Balkenende riep bij de Algemene Beschouwingen van 2006 in de Tweede Kamer: “Ik begrijp niet waarom u hier zo negatief en vervelend over doet. (...) Laten we blij zijn met elkaar! Laten we optimistisch zijn! Laten we zeggen: Nederland kan het weer! Die VOC-mentaliteit, over grenzen heen kijken, dynamiek! ...Toch?” Hoongelach. De premier brandde zich onbedoeld aan een heet hangijzer in de geschiedenis van Nederland tussen 1600 en 1800. De geschiedenis van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), of van de West-Indische Compagnie (WIC) is toch niet iets om trots op te zijn? Jan Pietersz. Coen joeg immers de Bandanezen over de kling, er was toch slavenhandel en slavernij in Suriname?

In de inleiding tot hun boek *Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800* veronderstellen de Leidse hoogleraren Piet Emmer en Jos Gommans een zekere wisselwerking tussen de politieke cultuur van de Republiek en de ontwikkelingen in de wetenschap enerzijds en de beeldvorming over de overzeese wereld anderzijds. Een van de bronnen voor de Radicale Verlichting zou zelfs de relativering van de christelijke openbaring zijn door de contacten met andere culturen. Deze hypothese lijkt me afkomstig van Jos Gommans, die in juni 2012 zijn inaugurele rede hield als hoogleraar in de Koloniale Geschiedenis en Wereldgeschiedenis. Met de hierboven vermelde hypothese, en in het hoofdstuk over de ontluikende globalisering, laat hij zien welke kant hij op wil in zijn onderzoek en onderwijs. Wat zijn de kiemen van de globalisering, hoe is de geconstrueerde scheiding tussen het Westen en de rest van de wereld af te breken door de politieke vormen, en zelfs de cultuur in het algemeen, op wereldschaal te bestuderen? Gommans illustreert die vroege globalisering met de nieuwe wijze waarop in de Republiek het Oosten, in het bijzonder de islam, bestudeerd werd. Dat was de oriëntalistiek, maar geleidelijk ontstond er ook *orientalisme*: een stereotypering op grond waarvan koloniaal bestuur werd ontworpen en gerechtvaardigd. Nederlandse schilders in de Oost trokken de belangstelling van vorsten daar; Eeckhout c.s. documenteerden land en volk van Brazilië; de Oost en

de West figureerden in de verzamelingen van welgestelde Nederlanders, schilders als Rembrandt lieten zich inspireren door de Mogolminiaturen. Zo was er wederzijdse beïnvloeding. Ver weg in Japan vroegen onderzoekers bij de Nederlanders op de handelspost Dejima om klokken, astronomische kennis, medische technieken en later vooral om wetenschappelijke geschriften.

Maar naast deze cultuurhistorische bespiegelingen gaat het er in dit boek vooral om het belang van de VOC en WIC voor de economie van de Nederlandse republiek te bepalen. Volgens Emmer en Gommans, en met hen de meeste historici, was het aandeel van deze compagnieën daarin gering. Er wordt geschat dat rond 1800 de handel met Oost- en West-Indië maar voor tien procent bijdroeg aan het nationale inkomen. Men vraagt zich daarbij wel af hoe die verhouding dan in de zeventiende eeuw was. Toch wordt op basis van de constatering dat de compagnieën geen modernisering van de economie teweegbrachten, geconcludeerd dat zeker in de achttiende eeuw de investeringen in de overzeese bedrijvigheid een andere aanwending van kapitaal geblokkeerd hebben. Hoewel dit argument stoelt op hoe het had kunnen lopen en het verleden niet kan worden overgedaan, lijkt deze discussie me nog niet gesloten.

In het tweede deel van *Rijk aan de rand van de wereld*, over de Atlantische wereld, is Pieter Emmer aan het woord. Hij is emeritus hoogleraar in de Geschiedenis van de Europese Expansie, maar zijn onderzoek betreft hoofdzakelijk de West, migratie naar Zuid-Amerika en dan vooral in de vorm van de handel in slaven. Waar Gommans zich in het eerste deel als cultuurhistoricus presenteerde, behandelt Emmer de economische aspecten van de trek vanuit Europa naar de Nieuwe Wereld en van de slavenhandel. Sommige lezers zullen zijn redeneringen hard vinden, maar zullen ook moeten toegeven dat ze stroken met de economische realiteit. Emmer buigt niet voor politieke correctheid. Hedendaagse morele verontwaardiging over het uitsterven van de Indianen in het Caraïbische gebied, over de slavenhandel en slavernij is terecht, maar mag het historische onderzoek niet overwoekeren. Helaas behandelt Emmer de Nederlandse activiteiten in het Atlantische gebied niet in een samenhangend chronologisch verhaal maar per gebied afzonderlijk. Daardoor gaat het betoog steeds weer terug in de tijd en komen er

De Tafelbaai bij Kaap de Goede Hoop, in beeld gebracht door Johannes Vingboons.

nogal wat herhalingen in voor. Maar de conclusie is duidelijk: evenmin als dat met Engeland het geval was, is de industriële revolutie in Nederland gefinancierd met de uitbuiting van het Caraïbische gebied, of met de slavenhandel. In het Nederlandse geval komt dat mede doordat de industrialisering er pas in de tweede helft van de negentiende eeuw plaatsvond. Eigenlijk was Nederland in de West maar een zielige vertoning, want het kon niet zonder Engelse investeringen. Dat zijn prikkelende conclusies.

Het derde deel dat door Gommans werd verzorgd, gaat over de Oost. De in kleur afgebeelde kaarten van Johannes Vingboons uit ca. 1650 laten duidelijk zien dat de Nederlandse vestigingen zich ook daar, net als in de West, draperen langs de flanken van het continent. In de Indische Oceaan en de Chinese Zee bepaalden de moessonwinden de zeilvaart. Zo waren er van west naar oost drie gebieden waarbinnen de vaart zich gedurende een moesson van globaal een half jaar moest beperken: de Arabische Zee, de Golf van Bengalen en de Zuid-Chinese Zee. Wilde men oversteken naar een ander gebied, dan moesten zeilschepen een half jaar

wachten. Het vernieuwende van de Portugezen, en in navolging van hen de Nederlanders, was dat ze door een goede planning over die drie gebieden samen handeldreven met een minimum aan wachttijd op de goede windrichting. Daartoe bouwden de Nederlanders door veroveringen op de Portugezen en door het sluiten van verdragen met Aziatische vorsten en machthebbers een netwerk van steunpunten op. De geleidelijke opbouw van het handelsnetwerk komt minder duidelijk uit de verf, doordat de kantoren van de Perzische Golf tot Japan apart worden behandeld. Dat is jammer, want het model van machtsuitoefening langs de zuidelijke rand van het Aziatische continent zou duidelijker zijn geworden, als het met de opbouw van dit zeerijk verbonden was. Nu wordt het overwoekerd door te veel details.

De conclusies waarmee Emmer en Gommans ten slotte komen, zijn een beetje een anticlimax, maar wel nuchter. Het model van macht langs de rand van de wereld – een letterlijk *rand*-verschijnsel – verandert door een woordspeling in wat er doorgaans met een *rand*verschijnsel wordt bedoeld: de Neder-

landse expansie overzee had volgens hen maar een geringe betekenis. Nederland zou zonder deze expansie niet veel anders zijn geweest. Wellicht was er minder voordelige tabak, suiker en koffie – geen gek idee gezien de huidige gezondheidsproblemen. De gezeten burgerij had haar huizen niet zo makkelijk met Aziatische spreien of porselein kunnen versieren en zich niet zo gauw in mooie Indiase stoffen kunnen hullen. Kortom: is het al die menselijke levens, al die energie wel waard geweest? Het lijkt bijna een pleidooi dat men zich maar beter achter de dijken had kunnen terugtrekken – juist wat Balkenende niet wilde.

Rijk aan de rand van de wereld is een prikkelend boek. Het geeft een duidelijke, soms iets te uitgebreide beschrijving en verklaring van de Nederlandse activiteiten in Azië en rond de Atlantische Oceaan in een wisselwerking met de plaatselijke omstandigheden. Men wordt er misschien niet opgewekter van, maar wel wijzer. En dat is toch het belang van de studie van het verleden: wijsheid vergaren om het heden beter te kunnen begrijpen.

HUGO S'JACOB

PIET EMMER EN JOS GOMMANS, *Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800*, Bert Bakker, Amsterdam, 2012, 542 p.